

MARIUS GRIGONIS

Varšuvos universitetas, Lenkija

ANGELAS DAUGIRDAS IR IMMANUELIO KANTO FILOSOFIJA*

Aniol Dowgird and Immanuel Kant's philosophy

SUMMARY

The paper aims to present Dowgird's attitude toward various topics in the philosophy of Immanuel Kant. Its main objective is to specify and characterize Dowgird's convictions which are of a direct relevance to the issues posed within transcendental idealism. The paper delivers t important information concerning Dowgird's life, a general outline of his philosophical conceptions against the background of philosophy during the Polish-Lithuanian Enlightenment, and – in the main part – an articulation of these elements in Dowgird's philosophy which stand in a clear opposition to Kant's views. The aim of the paper is to justify the thesis that Dowgird's attitude toward Kant's philosophy was a complex, highly critical one, though different from that of other philosophers of the Polish-Lithuanian Commonwealth at the beginning of the nineteenth century. Dowgird's uniqueness is twofold. First, in comparison with the efforts of his Enlightenment contemporaries, his analyses of Kant's theories were more substantial, very scrupulous and exceptionally sophisticated. Second, many of the problems discussed by Kant were approved by Dowgird as rightful philosophical questions.

SANTRAUKA

Šiuo tekstu siekiama pristatyti Angelo Daugirdo figūrą bei jo santykį su įvairiomis Immanuelio Kanto keltomis problemomis. Pagrindinis šio straipsnio tikslas – išskirti bei apibūdinti tas Daugirdo nuostatas, kurios

* Norėčiau padėkoti dr. Inesai Szulskai, Varšuvos universiteto Polonistikos fakulteto Bendrosios lingvistikos, lyginamosios Rytų Azijos kalbotyros ir baltistikos katedros Baltistikos skyriaus vadovei, kuri paskatino mane parašyti šį straipsnį. Taip pat dėkoju dr. Daliui Viliūnui, kuris atkreipė mano dėmesį į keletą pirminėje šio teksto redakcijoje praleistų detalių bei panaudojo mano išvalgas savo monografijoje (D. Viliūnas, *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje*. LKTI: Vilnius, 2014, p. 125). Tuo pačiu metu norėčiau pabrėžti, kad jis nėra niekaip atsakingas už mano galimas klaidas bei išaiškinimus.

RAKTAŽODŽIAI: Dowgird, Kant, Apšvieta, logika, erdvė, laikas, priežastingumas, kategorija, idėja.

KEY WORDS: Dowgird, Kant, Enlightenment, logic, reality, space, time, causation, category, idea.

tiesiogiai susijusios su transcendentalinio idealizmo keliamomis problemomis. Straipsnyje pateikiami svarbiausi Daugirdo biografijos duomenys, aptariama jo filosofinė koncepcija ATR Apšvietos kontekste, o pagrindinėje teksto dalyje atskleidžiami tie Daugirdo filosofijos elementai, kurie aiškiai prieštarauja Kanto nuostatomis. Darbe pateikiamomis analizėmis siekiama pagrįsti tezę, kad Daugirdo santykis su Kanto filosofija buvo daugialypis: nors Daugirdas buvo labai kritiškai nusiteikęs kantiškosios minties atžvilgiu, jo nuostatos smarkiai skyrėsi nuo kitų lenkikalbių XIX a. filosofų. Daugirdo išskirtinumas buvo tas, kad jo pateikta Kanto teorijos analizė, palyginti su kitais ATR Apšvietos atstovais, buvo kur kas konkretesnė, scrupulingesnė ir labai rafinuota, be to, daugelį Kanto nagrinėtų problemų Daugirdas traktavo kaip svarbius bei visaverčius filosofijos klausimus.

Esu visiškai įsitikinęs, kad tiesa yra visų amžių ir žmonių nuosavybė ir negali taip keistis kaip mados ir fantazijos keistenybės. Kas kartą buvo teisinga, amžinai toks turi būti: o jei kurio nors žmogiškojo pažinimo tikslus dalyko išdėstymas susijungė su tiesa, tai pastarąją, be abejoj, turi pripažinti visi protai, nuoširdžiai jos ieškantys.¹

Angelas Daugirdas

ĮVADAS

Šiame straipsnyje atskleidžiamas Angelas Daugirdo (1776–1835) santykį su Immanuelio Kanto filosofija. Pabrėžtina, kad straipsnio tikslas yra ne detalus ir išsamus Daugirdo filosofinių pažiūrų aprašymas, o tik išskyrimas ir apibūdinimas tų jo nuostatų, kurios tiesiogiai susijusios su transcendentalinio idealizmo keliamais klausimais. Straipsnyje pateiksime svarbiausius Daugirdo biografijos duomenis, bendrą jo filosofinių koncepcijų vaizdą Abiejų Tautų Respub-

likos (ATR) Apšvietos minties kontekste ir galiausiai – pagrindinėje dalyje – įvardysime tuos Daugirdo filosofijos elementus, kurie aiškiai kertasi su Kanto pažiūroms. Šio darbo uždavinys – pagrįsti ir paaiškinti kitų tyrinėtojų² tik deklaratyviai išsakyta, plačiau niekieno neišskleistą tezę, kad Daugirdo santykis su Kanto filosofija yra komplikotas, labai kritiškas ir išskirtinis kitų XIX a. Lietuvos ir Lenkijos filosofų pažiūrų kontekste.

GYVENIMAS

Angelas Daugirdas gimė 1776 m. gruodžio 11 d. savo tėvo Stanislovo Daugirdo valdytame Jurkovščiznos dvare (Mstislavo apskritis). Mokslus pradėjo eiti 1786 m. jėzuitų mokykloje Mstislave, vėliau juos tęsė taip pat jėzuitų administruojamoje mokykloje Mogiliave bei pijorų kolegijoje Dambrovnoje. Į pijorų ordiną įstojo 1791 m. rugpjūčio 17 d. Liu-

biešove. Pasibaigus noviciatui, 1793 m. rugsėjo 17 d. davė įžadus, o po metų – 1794 m. rugsėjo 3 d. – Mogiliave buvo išventintas į kunigus. Vėliau dvejus metus Dombrovicuose studijavo kolegijoje bei rengėsi pedagoginiam darbui. 1793–1796 m. mokėsi Vilniaus universitete (tuo metu vadintame Vilniaus vyriausiąja mokykla). Jis studijavo ne tik retoriką,

fiziką, visuotinę istoriją, prancūzų kalbą, t. y. dalykus, dėstytus pijorų kolegijose, bet taip pat ir lotynų bei lenkų literatūrą, matematiką, filosofiją, teologiją. Aplinkinių vertinimu, jo lenkų kalba buvo tobula, puikiai kalbėjo lotyniškai ir prancūziškai. Iš Daugirdo laiškų matyti, kad jis mokėjo ir vokiečių bei anglų kalbas, nors kai kurie mokslininkai teigia – ir tai nėra pagrindo neturinti nuomonė, – kad Kanto raštus, lygiai kaip ir škotų filosofų tekstus, jis skaitė iš prancūziškų vertimų³. Ši nuomonė grindžiama tuo, kad rekonstruodamas vokiečių mąstytojų požiūrius, Daugirdas labai dažnai naudojosi italų kilmės prancūzų filosofo Josepho-Marie Degérando (1772–1842)⁴ analizėmis.

Baigęs studijas, Daugirdas dešimtmetį mokytojavo Lydos, Ukmergės, Lužkų, Vitebsko, Ščučino⁵, Liubiešovo bei Dombrovičių pijorų mokyklose. 1818–1821 m. dėstė logiką Vilniaus imperatoriškajame universitete, o vėliau – 1821–1823 m. – filosofiją⁶. 1822 m. Daugirdas tapo Varšuvos mokslo bičiulių draugijos nariu korespondentu, o 1826 m. už darbą *Apie stebuklus*⁷ jam suteiktas teologijos daktaro laipsnis. Dėstyimo universitete laikotarpiu Daugirdo paskaitų klausytojai buvo Ignatas Domeika, Adomas Micevičius, Julijus Slovackis, daug kitų žymių Lietuvos ir Lenkijos (tuomet būsimųjų) kultūros veikėjų. Svarbu pabrėžti faktą, kad tai pirmosios anksčiau minėtų dalykų paskaitos, kurios ATR regione pradėtos skaityti nacionaline, t. y. lenkų, kalba. Po 1831 m. sukilimo numalšinimo ir universiteto uždarymo, Daugirdas profesoriavo Vilniaus Romos katalikų dvasinėje akademijoje. Vilniuje Daugirdas praleido

apie 30 metų. Be dėstyimo, jis turėjo svarbių pareigų: Kilingųjų kolegijos prefektas (1807–1809), Vilniaus vyriausiosios dvasinės seminarijos kapelionas (1809–1812 ir 1816–1832), Vilniaus gimnazijos kapelionas (1812–1813 m.), Katedros kanauninkas (1833–1835). Įdomi detalė: gyvendamas Vilniuje, Daugirdas tapo trečio laipsnio magistru „Uoliojo lietuviu“ masonų ložėje⁸. Pasimirė Daugirdas nuo astmos 1835 m. balandžio 26 d. Vilniuje ir buvo palaidotas dabar jau nesančiose (sovietmečiu sunaikintoje) Šv. Stepono bažnyčios kapinėse. Mąstytojo portretas nežinomas, greičiausiai nenufotografuotas – tai keistas atvejis, nes kitiems ilgamečiams Vilniaus imperatoriškojo universiteto dėstytojams šiuo atžvilgiu pasisekė geriau. Dėstė iki pat savo mirties 1835 m. – tai Apšvietos filosofijos Lietuvoje pabaigos data.

Daugirdas buvo produktyvus mąstytojas, parašęs daug teologinių bei filosofinių darbų, kurių didžioji dalis iki šiol nerasta. Yra žinoma, kad visus savo darbus jis testamentu užrašė Dvasinei akademijai (iškilusioje vietoj likviduotos Vyriausiosios dvasinės seminarijos), kuri buvo perkelta į Sankt Peterburgą. Iš svarbiausių išleistų Daugirdo darbų reikia paminėti šiuos: *Rozbiór dzieła „O filozofii“ Feliksa Jarońskiego* (1817), *O logice, metafizyce i filozofii moralnej. Rozprawa na skutek konkursu ogłoszonego przez cesarski Uniwersytet Wileński r. 1820 dnia 1 marca do katedry rzeczonych przedmiotów napisana* (1821), *Wykład przyrodzonych myślenia prawideł, czyli logika teoretyczna i praktyczna* (Plockas, 1828), *Antykrytyka* (1830), *Rzeczywistość poznai ludzkich* (1839), bei religinių autoriaus raštų rinkinį *Konferencje du-*

chowne (1837). Būtina nurodyti ir serijoje *Fontes historiae universitatis Vilnensis* 2006 m. Vilniuje išleistus, Romano Plečkaičio išverstus Daugirdo tekstus *Raštai*⁹. 2004 m. žymaus analitinės lenkų filosofijos atstovo Jaceko J. Jadackio pastangomis pasirodė Daugirdo darbų rinkinys sąlygišku pavadinimu *Sveikas protas ir iliuzijų šalis*¹⁰. Šiame leidinyje, be penkių

pagrindinių filosofinių Daugirdo traktatų, taip pat paskelbti jo laišakai, recenzijos bei universitetinių paskaitų programos. Lotyniškas traktatas *Apie stebuklus*, pelnęs Daugirdui daktaro laipsnį, komentuotas ir paskelbtas kaip Daliaus Viliūno monografijos *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje* priedas (LKTI: Vilnius, 2014, p. 270–305, vertė Živilė Pabijutaitė).

DAUGIRDO MINTIS EPOCHOS FONE

Daugirdo pažiūrų formavimosi kelias palyginti aiškus – pirmiausia jam įtaką darė išsilavinimas, kurį jis įgijo pijorų mokyklose, antra – studijos Vilniaus universitete. Kaip žinome, tuometinės edukacinės institucijos buvo persmelktos Apšvietos dvasios. Apšvieta ATR išsikristalizavo daugmaž XVIII a. viduryje, o jos idėjos labiausiai išryškėjo karaliaus Stanislovo Poniatovskio dvare, kunigaikščio Adomo Kazimiero Čartoriskio aplinkoje Pulavuose, Edukacijos komisijos, Vadovėlių leidimo draugijos, o vėliau ir Mokslo bičiulių draugijos veikloje. Daugirdui išsimokslinimą suteikę pijorai buvo ne tik religinė institucija, bet ir savotiški Edukacinės komisijos veiklos tęsėjai konkrečiose vietovėse – šis ordinas buvo orientuotas tiesiog tik į visuomenės lavinimą, švietimą.

Daugirdo filosofiją galima drąsiai priskirti prie Apšvietos mintį iškiliai reprezentuojančių tekstų, kaip kad jai priskiriamos pažiūros tokių ano meto mąstytojų kaip Hugo Kołłątajaus, Jano Śniadeckio ar Stanisława Staszico. Kalbant apie idėjinę ATR Apšvietos giminystę, pirmiausia minėtinos idėjos, Respubliką pasiekusios iš Prancūzijos. Tuo metu

svarbiausias vaidmuo skleidžiant Apšvietos pasaulėžiūrą Europoje teko tokiems mąstytojams kaip François-Marie Arouetas (Voltaire), Charles Louis de Montesquieu, Étienne Bonnot de Condillac, Jean-Jacques Rousseau, Jean Le Rond d'Alembertas. Per škotiską sveiko proto filosofijos atmainą įtaką Apšvietai darė ir anglų teoretikai, taip pat ir vokiečių mąstytojai (Gottfriedas Wilhelmas Leibnizas, Christianas Wolffas). Visų minėtų autorių įtaka aiškiai matyti Respublikos filosofų raštuose. Ji būdinga ir kitų Rytų ir Vidurio Europos šalių intelektualinei kultūrai, tad Apšvietos sklaida ATR nebuvo kuo nors išskirtinė. Kaip rodo istorija, pažangiosioms Respublikos jėgoms pavyko nepažeidžiant visuomeninės tvarkos atrasti sutarimą tiek su dalimi aristokratijos, tiek su karaliaus dvaru: garsioji Gegužės 3-iosios konstitucija laikytina Apšvietos idėjų triumfu politinėje sferoje.

Kaip minėta, Daugirdo mintys yra tipiškas Apšvietos filosofijos pavyzdys. Vis dėlto – ir tai dera aiškiai pabrėžti – Daugirdas buvo mąstytojas, daug kuo besiskiriantis nuo anksčiau išvardytų filosofų. Daugirdo darbuose susiduriame su

keliomis aiškiai išreikštomis švietėjiškomis nuostatomis. Pirmiausia išvelgtinas įsitikinimas, kad pažinimas (mokslas) turi remtis prigimtiniais pažinimo gebėjimais arba patirtimi (empirizmo pamatinė nuostata) bei protu. Antra – ir tai tipiška Apšvietos idėjoms – susiduriame su aukštu gamtos mokslų vertinimu. Trečioje vietoje konstatuotinas Apšvietos prakticzizmo paveiktas įsitikinimas, kad pažinimas (mokslas) turi tenkinti racionalius visuomenės poreikius. Ir ketvirta – Daugirdo tekstus smelkte persmelkęs švietėjiškas įsitikinimas, kad pažinimo pažanga prisideda prie moralinio visuomenės lygio augimo.

Tačiau Daugirdo darbuose buvo idėjų, kurios jį – palyginti su kitais ATR regiono mąstytojais – daro išskirtinį. Pirmiausia (tai yra ir šio straipsnio dėmesio objektas) Daugirdo santykis su Kanto filosofija buvo netipiškas. Dauguma Daugirdo amžininkų intelektualų mąstytojo iš Karaliaučiaus filosofiją traktavo atsargiai. Tik nedaugelį žavėjo idealizmas. Visi amžininkai vertino Daugirdą kaip nuodugniausiai išmanantį Kanto filosofiją, o kartu kaip reikliausią ir skrupulingiausią jos kritiką. Įdėmesnė Daugirdo darbų analizė rodo, kad nors autoriui būdingas radikaliai kritiškas santykis su Kanto idėjomis, tam tikros kantiškosios temos Vilniaus filosofo darbuose vis dėlto buvo kūrybingai naudotos. Antra, Daugirdo tekstuose, palyginti su kitais Apšvietos mąstytojais, matyti didesnė škotiškosios sveiko proto filosofijos (Thomaso Reido, Dugaldo Stewarto, Jameso Beattie, Jameso Oswald¹¹), taip pat ir Johno Locke'o įtaka – šių filosofų pažiūras jis kūrybingai plė-

tojo. Trečia, Daugirdo analizėse privalu konstatuoti tiek jau minėto Degérando filosofijos istorijos, tiek ir de Condillaco bei Patricijaus Przczytański logikos įtaką. Savo epistemologinėse analizėse Daugirdas gausiai naudojo Andrejaus Sniadeckio parašytas fiziologijos veikalais. Ketvirta, Daugirdo darbuose randame – ir tai yra nebūdinga filosofui švietėjui – bandymus reabilituoti dalį scholastikos palikimo. Šie bandymai aiškiai matyti, kai Daugirdas (dažnai remdamasis, pavyzdžiui, šv. Tomu Akviniečiu arba šv. Augustinu) priešina natūraliosios teologijos sampratą su Kanto idėjomis. Vis dėlto Daugirdas buvo ir nuo Apreiškimo nepriklausomas, dedukcija bei sveiko proto taisyklėmis paremtos mokslo filosofijos idėjų išpažinėjas. Pagrindinis filosofinis Daugirdo projektas apibūdinamas trumpai: tai siekis pagrįsti įsitikinimą dėl nuo pažįstančiojo proto nepriklausomos, objektyvios tikrovės buvimo.

Ontologijos srityje Daugirdas skelbė mechanistinį atomizmą. Kaip ir Locke'as, jis skyrė sąlygines ir besąlygines savybes. Jo „autoriniams sumanymams“ priklauso labai įdomus faktiškai (lenk. *właściwie*) bei kryptingai (lenk. *powodowo*) duotos tikrovės perskyra. Fundamentinė metafizinė Daugirdo pozicija buvo metafizinis realizmas. Juo remdamasis Daugirdas pripažino objektyvios tikrovės egzistavimą, realistiškai interpretuodavo erdvinius bei laikinius santykius, taip pat ir Dievo buvimą. Ypatinę reikšmę jis teikė priežastinių santykių realumo postulavimui ir įrodymui – čia jis ryžtingai oponavo Hume'ui, nors patį priežastingumo principą traktavo apriori-

kai – kaip įgimtą proto savybę. Epistemologijoje Daugirdas buvo aiškus reprezentacionalizmo šalininkas. Jo atliktose protinių gebėjimų, pažinimo pagrindų bei logikos pobūdžio analizėse aiškiai atsiskleidžia psychologizmas – tuometinės logikos silpniausioji vieta. Žiūrint iš nūdienos perspektyvos, kruopščius Daugirdo epistemologinius tyrimus galima būtų apibrėžti kaip deskriptyvinę psichologiją. Etikos srityje Daugirdas buvo katalikiškosios etikos elementais papildyto eudaimonizmo – tai visuotinė iki-kantinės Apšvietos etikos paradigma – šalininkas. Vis dėlto Daugirdas priešinosi tiek Kanto deontologizmui, tiek ir epikūriškajam žmogaus moralės aiškiniui. Dievą jis traktavo kaip moralės šaltinį, o sąžinės balsą, kuris taip pat duotas

Dievo, – kaip pagrindinį akstiną laikyti moralinių taisyklių¹².

Veikiausiai pernelyg nesupaprastintume teigdami, kad Daugirdo filosofiją sudaro keturi pagrindiniai dėmenys:

- Apšvietos empirizmas bei racionalizmas;
- kritiškai peržvelgta sveiko proto idėja;
- katalikiškosios tradicijos elementai¹³;
- iš Kanto perimtos temos.

Šių dėmenų junginys ir sąveika¹⁴ Daugirdą padaro netipišku – plyginti su jo amžininkais intelektualais – mąstytoju. Bėlieka tik apgailestauti, kad jo palikimas, nors ne visas atrastas, nei lenkiškosios, nei Lietuvos filosofijos dar nėra deramai įvertintas.

DAUGIRDO SANTYKIS SU KANTIZMU

Kaip minėta, Daugirdo santykis su Kanto koncepcija dažniausiai būdavo kritiškas, tačiau kartu ir gana komplikotas. Apskritai Daugirdo negalima kvalifikuoti nei kaip transcendentalizmo šalininko, nei kaip užkietėjusio jo priešininko. Šį nevienareikšmiškumą bus lengviau suprasti, jeigu galvoje turėsime tai, kad Daugirdas buvo, jei ne geriausias, tai tikrai vienas solidžiausių Kanto žinovų Respublikoje.

Savo laiškuose Daugirdas prisistato kaip idealizmo bei skepticizmo prešininikas. Kanto idėjų analizės jis ėmėsi ne tiek dėl to, kad ten būta savaime kritikuotinių požiūrių, kiek dėl to, kad Kanto koncepcijos, jo manymu, skatina naujų, tikrai žalingų įsitikinimų bei teorijų atsiradimą. Tai teigdamas Daugirdas galvoje

veikiausiai turėjo Johanno Gottliebo Fichte'is ir Friedricho Wilhelmo Josepho von Schellingo pažiūras¹⁵.

Patikimesnei Daugirdo požiūrių rekonstrukcijai kliūdo tai, kad iki šiol nesurastas aptariamame kontekste svarbiausias jo veikalas *Kanto filosofija arba nešališkas jos sandaros tyrinėjimas (Filozofia Kanta, czyli badania bezstronne nad jej układem)*¹⁶. Tad Daugirdo poziciją transcendentalinio idealizmo atžvilgiu tenka rekonstruoti remiantis kitų publikuotų darbų fragmentais, kuriuose išryškėja atskiros polemikos gijos. Toliau straipsnyje išsamiau nagrinėsiu kai kurias su Kanto mintimi tiesiogiai susijusias Daugirdo nuostatas.

Pirmasis Daugirdo ir Kanto požiūrių skirtumas yra metodologinio pobūdžio,

būtent jų logikos sampratos yra skirtingos. Pasak Kanto, egzistuoja esminis skirtumas tarp vadinamosios formaliosios logikos, užsiimančios sprendimais bei išvadomis, ir transcendentalinės logikos, nagrinėjančios apriorines akivaizdumo formas. Formalioji logika neturi sąryšio nei su pažinimo psichologija, nei su epistemologinės prigimties klausimais. Problema ta, kad formalioji logika savaime negali išspręsti sprendinių teisingumo ir klaidingumo klausimų, tad šis uždavinys perduodamas pažinimo mokslo kompetencijoms. Daugirdo manymu, Kanto tekstuose pasirodantis formaliosios logikos įteisinimas kelia blogai suprastos scholastikos atgimimo grėsmę ir – o tai blogiausia – suteikia pagrindą idealistinėms koncepcijoms atsirasti. Tuo metu aksiologinė logika, anot Daugirdo, visuomet būna susieta su pasaulio pažinimu, tad gyvavimo teisę moksle turi tikrai ji. Mokslą apie pažinimą apimančią logiką Daugirdas suvokė kaip neatsiejamą nuo psichologijos, netgi kaip svarbiausią psichologijos dalį¹⁷. Tad logiką apimanti psichologija šalia kosmologijos bei natūraliosios teologijos buvo metafizikos dalis¹⁸. Tačiau Kantui buvo visiškai svetimas daugirdiškai logikos traktuotei būdingas psychologizmas – lygiai taip pat Daugirdui buvo svetimas kantiškasis formalizmas. Regis, tai yra vienas raiškiausių abiejų mąstytojų požiūrių skirtumų, aiškiausiai atsiskleidžiančių Daugirdo tyrimų rezultatuose. Žiūrint iš laiko perspektyvos, galima pridurti, kad šiuo klausimu Kantas buvo teisesnis: jau XX a. pradžioje psychologizmas logikoje priskirtas prie itin neproduktyvių filosofinių sumanymų¹⁹.

Kitas metafilosofinis Daugirdo ir Kanto nuostatų skirtumas susijęs su jų filosofinių tyrimų pagrindiniais uždaviniais. Antai pagrindinis Kanto filosofinis uždavinys – apibrėžti pažinimo ribas ir moralaus elgesio sąlygas. Objektyvi tikrovė, kurios realiu buvimu Kantas neabejoja, esanti nepažini. Ši žmogaus protiniam pažinimui nepasiekiamo tikrovė (*Dinge an sich*), be viso kito, yra išorinė pažinimo sąlyga. Kanto keltų klausimų atmesti nenorėjęs Daugirdas manė, kad tokia nuostata turi būti įveikta. Tiksliau tariant, ten, kur Kantas stabdė savo filosofinius tyrimus, Daugirdas pasiūlė svarbiausią savo projektą – įsitikinimo objektyvios tikrovės egzistavimu pagrindimą²⁰. Šių nuostatų skirtumas aiškiai matyti konkrečiuose abiejų mąstytojų tyrimuose. Tad galiausiai Kantas sukuria detalų transcendentalinio proto aprašą (drauge su akivaizdumo ir proto kategorijomis bei reguliatyvinėmis idėjomis), kuris turėtų visiškai išaiškinti pažinimą. Tuo metu Daugirdas, naudodamasis detaliomis psichologinėmis ir loginėmis distinkcijomis bei adekvačiu žmogaus proto veiklos aprašu, mėgina suformuoti išaiškinimą, koku būdu pažinimas atspindi objektyvią tikrovę. Skirtumas tarp šių dviejų nuostatų nežymus, tačiau esmingas: Kantas yra susidomėjęs transcendentalinio subjekto pažinimo struktūra, o Daugirdas mėgina suprasti, koku būdu įprastas (ne transcendentalinis, individualus) protas, vadovaudamasis savo prigimtiniiais gebėjimais, gali pažinti nuo proto nepriklausančią tikrovę. Įdomu, jog Daugirdas sutinka su Kanto teiginiu, kad išorinių daiktų prigimtis (esmė) yra nepažini. Tačiau Kantui daiktai yra iš esmės

nepažinūs, o Daugirdas kalba tik apie tai, kad į daiktų esmės negalima įsigilinti iki galo, tačiau įmanoma pažinti daiktų savybes bei jų sąryšius. Taigi minėtasis nepažinumas čia skiriasi savo laipsniu.

Dėsninga, kad Daugirdas sutinka su Kantu dėl bendro priešastinių ryšių pobūdžio. Taigi priešasties-pasekmės ryšio idėja Daugirdui yra apriorinė proto kategorija (o pats priešastingumo principas jam yra proto dėsnis). Tačiau protą abu filosofai traktuoja skirtingai. Kantui protas yra transcendentalinis, empirinius subjektus pranokstantis kūrinys. O Daugirdo teigimu, nėra kitokio, nei individualus protas. Tad Kantui priešastingumo kategorija yra neindividualaus proto kategorija, o Daugirdui tai idėja proto, kuris, būdamas natūralus kūrinys, pats paklūsta kauzaliniams ryšiams. Priešastingumo dėsnis Daugirdui – pagrindinė (įgimta) natūralaus proto taisyklė (tai sveiko proto pagrindas). Ši nuostata yra tiek esminė, kad grįsdamas įsitikinimą objektyvios tikrovės buvimu, Daugirdas pirmiausia pasitelkia minėtą dėsnį. O Kantui šis dėsnis nėra tiek svarbus, bent ne tiek svarbus, kad taptų galima metafizinio realizmo pagrindimo priemone.

Vienas esmingiausių abu mąstytojus skiriančių dalykų – tai jų santykis su laiko ir erdvės kategorijomis. Kantui laikas ir erdvė yra apriorinės akivaizdumo formos. Kitaip tariant, transcendentalinis subjektas pažinti siekiamai tikrovei tarsi primeta erdvinius ir laikinius santykius. Tai reiškia, kad ne tiek daiktai esti susiję konkrečiais, objektyviais laiko (*anksčiau, vėliau, tuo pat metu, dabar, tada, po to*) bei erdvės (*čia, ten, kitur*) santykiais, kiek protas pažinimo metu tikrovei „pri-

meta“ laikinę bei erdvinę tvarką. Subjektas daiktus pažįsta kaip įlaikintus ir įerdvintus, iš pažinimo metu įgytų vaizdinių pašalinus išpūdžiu medžiagą ir išryškėja laiko-erdvės struktūros. Tačiau ši struktūra yra ne empirinės kilmės, jos negeneruoja *Dinge an sich*. Ši struktūra priklauso subjektui – tai apriorinė empirinio pažinimo sąlyga. Šitokį aiškinimą Daugirdas ryžtingai atmeta. Laiko ir erdvės ryšiai, anot jo, nepriklauso nuo pažįstančiojo proto – tai objektyvūs daiktų ryšiai pasaulyje²¹. Sutikdamas, kad protas turi ir pažindamas naudoja laikines bei erdvines sampratas, jis kartu teigia, kad iš tikrųjų ne šios sampratos išreiškia erdvinius ir laikinius ryšius. Daugirdo manymu, laikui ir erdvei suteikus apriorinį pobūdį, taigi juos interpretuojant kaip pažįstančiajam subjektui priklausantią akivaizdybės formą, išsukuriama idealistinė materialijų daiktų traktuotė. Taip išoriniai materialūs daiktai, pasak Kanto aiškinimo, tampa nerealiūs. Anot Daugirdo, esminė Kanto „klaida“ buvo tai, kad jis, pirma, iš anksto nusprendė, jog minėtos kategorijos negali būti *implicite* patyrimo turinyje; antra, jis neatsižvelgė į skirtumą tarp tikrovės, duotos faktiškai, ir tikrovės, duotos tikrai kryptingai.

Sykiu galima prisiminti ir smulkesnius abiejų mąstytojų pozicijų skirtumus. Abu sutinka, kad bet koks pažinimas prasideda nuo patyrimo. Kantas mano, kad patyrimo objektai konstituojami jauslumo medžiagai susidūrus su apriorinį pobūdį turinčiomis akivaizdumo formomis (be šių formų, pažinime taip pat veikia teorinio proto sampratos). Tad patys jutiminiai patyrimo objektai neky-

la iš subjekto – jų šaltinio reikia ieškoti objektyvioje tikrovėje. Tuo metu Kanto akivaizdumo formų teoriją atmetančio Daugirdo teigimu, jutiminiai patyrimai yra išskirtinai subjektyvaus pobūdžio – jie yra subjekto percepcinio aparato modifikacijos (Daugirdas juslinį patyrimą interpretuoja fiziologiškai). Tačiau, priešingai nei Kantas, Daugirdas aiškiai nurodo, kad pažįstančiam subjektui patyrimus sukelia išoriniai daiktai. Šią nuostatą Daugirdas vėliau taiko siekdamas pagrįsti objektyvios tikrovės buvimą. Tad nors jusliniai potyriai Daugirdui yra aiškiai subjektyvūs elementai, tačiau pats jų atsiradimas yra kauzalinio užsubjektinės tikrovės veikimo padarinys. Čia aiškiai matyti, kaip skiriasi abiejų mąstytojų priešastingumo interpretacijos (apie tai kalbėta anksčiau): Kantas buvo linkęs vengti naudotis priešastingumo samprata dėl jos antinomijas keliančio bei patyrimo ribas pranokstančio pobūdžio, o Daugirdas šiuo atveju konstruoja sampratą, kuria grindžia daug teorinių sprendimų, tarp jų ir savo požiūrį į empirinio pažinimo šaltinius²².

Kantiškąsias proto antinomijas Daugirdas vertino kaip prieštaraujančias sveikam protui²³. Lygiai taip pat neigiamai jis žvelgė ir į Kanto pateiktas kritiškojo proto interpretacijas. Žinome, kad, Kanto manymu, šios idėjos – Dievo buvimas, dvasios nemirtingumas bei valios

laisvė – žmogaus moralinį gyvenimą padaro prasmingą. Tačiau minėtų idėjų Kantas neatranda remdamasis tinkama teorine refleksija – tai tiesiog praktinio pobūdžio postulatai. Daugirdas, nemėgindamas kvestionuoti jų praktinio vaidmens, atkreipia dėmesį į tai, kad minėtos idėjos pirmiausia yra teorinės tiesos, atrastos tiriant spekuliatyvųjį protą²⁴. Daugirdas taip pat atmeta kantiškąjį požiūrį į moralinės žmogaus raidos tikslą. Vilniaus filosofo manymu, šis tikslas yra utilitarinio bei eudaimonistinio pobūdžio – jį sudaro visuotinės „žmonijos laimės“ atradimas. Abu filosofai skirtingai žiūri ir į moralės kilmę. Kantui moralė, ar, tiksliau sakant, moralinė pareiga (imperatyvas), yra nuo nieko nepriklausanti, visiškai autonomiška bei spontaniškai besireiškianti. Daugirdui tokio pobūdžio pareiga visuomet turi turėti ištakas savus lūkesčius išreiškiančiame bei sankcijomis disponuojančiame subjekte. Moralė dėl moralės, dorybė dėl dorybės, veikimas neatsižvelgiant į artimas bei tolimas konsekvencijas – tai Daugirdui nepriimtini konstruktai. Moralės ištakas Daugirdas mato Dievuje: neabejotinai esantis Dievas jam yra pagrindinė moralumo sąlyga. Tad Dievas yra steigiantysis moralinis autoritetas bei moralinių normų šaltinis. Sąžinės balsas (taip pat kylantis iš Dievo) leidžia šias normas suvokti bei pagal jas elgtis.

UŽSKLANDA

Šiame straipsnyje mėginta parodyti, kad Apšvietos filosofijos kontekste Daugirdo santykis su Kanto filosofija buvo netipiškas ir komplikotas. Apskritai šis

santykis rėmėsi kūrybišku, kritišku ir kartu kruopščiu bei atidžiu Karaliaučiaus filosofo tyrimų apmąstymu. Daugirdo koncepcijose Kanto filosofijai teko esmi-

nis vaidmuo – drįstume teigti, kad pagrindinės problemos, kurias savo darbuose bandė spręsti Daugirdas, yra kantiškosios kilmės. Tačiau abu filosofai problemas sprendė skirtingai. Tikrai dviejose vietose Vilniaus filosofas sutiko su Kantu. Tai buvo bet kokio empirinio pažinimo ištakų bei apriorinio priešastingumo dėsnio pobūdžio klausimai. Kitus uždavinius abu filosofai sprendė skirtingai.

Angelas Daugirdas, palyginti su kitais ATR Apšvietos mąstytojais, išskirtinis filosofas. Deja, jis nebuvo tinkamai įvertintas, ir tai lėmė dvi aplinkybės. Pirma,

pristigęs pedagoginių bei didaktinių gabumų, Daugirdas savo metu neišgarsėjo. Jo, kaip Vilniaus universiteto filosofijos dėstytojo figūra, palyginti kad ir su puikiu oratoriumi Juzefu Gołuchowskiu²⁵, klausytojų susidomėjimo nesulaukė. Antra, didelė Daugirdo filosofinių darbų dalis dėl įvairių aplinkybių sutapimo nebuvo publikuota, nemažos dalies rankraščių – tarp jų ir Kanto filosofijos nagrinėjimo – taip ir nepavyko rasti. Tad šiuo metu galima guostis kuklia viltimi, kad šis mąstytojas kada nors atras savo tikrąją vietą ATR regiono Apšvietos palikime.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Angelas Daugirdas, *Raštai*. Vertė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 32.
- ² Plg. pavyzdžiui, W. Wąsik, *Historia filozofii polskiej*, t. I, *Scholastyka, renesans, oświecenie*. Warszawa: PAX, 1958, s. 375–376; J. Skoczyński, J. Woleński, *Historia filozofii polskiej*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2010, s. 205; Э.К. Дорошевич, *Аниол Довгирд – мыслитель эпохи Просвещения*. Минск: Наука и техника, 1967, с. 160–193; S. Kaczmarek, *Anioł Dowgird. Filozof nieznanu*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1965, s. 23–24, 117–119.
- ³ Plg. S. Zabieglik, *Filozofia na Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim (1803–1832)*, *Studia z filozofii polskiej*, M. Rembierz, K. Śleziński (red.), t. 3. Bielsko-Biała – Kraków: Scriptorium, 2008, s. 208.
- ⁴ Plg. Dalius Viliūnas, *Filosofijos istorija Lietuvos apšvietos filosofijoje*. Anieliaus Daugirdo koncepcija, *Filosofija, Sociologija*, nr. 1, 2001, p. 44–52.
- ⁵ Apie Daugirdo gyvenimą Ščučine yra rašęs Jarosławas Kurkowski, žr. J. Kurkowski, *Nauczyciele i uczniowie szkoły pijarskiej w Szczuczynie*, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1995, n. 1(40), s. 92–93.
- ⁶ Daugiau apie Daugirdo istorijos filosofijos pasikaitas žr. D. Viliūnas, „Filosofijos istorija Lietuvos apšvietos filosofijoje“. Universitetinės Daugirdo karjeros užkuliusius praskleidžia Kazimierz Kolbuszewskio straipsnis „Do biografii ks. Anioła Dowgirda“, iš: *Księga pamiątkowa ku*

uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. Wilno, 1929, s. 239–258.

- ⁷ *Dissertatio inauguralis theologico-dogmatica de miraculis, in qua dicitur: quid sunt miracula? an, a quo, et quem in finem patrari queant? quibus denique idoneis signis vel testimoniis veritas miraculorum Christi et Apostolorum comprobatur? quam in Caesarea litterarum Universitate Vilnensi amplissimae facultatis theologicae in ordine professorum scientiarum ethico-politicarum autoritate ad consequenda Doctoris S. Theologiae jura et honores publicae disputationi submittit*.
- ⁸ Daugiau informacijos šia tema galima rasti: O. Hedemann, *Szkoły Walerjanowskie x.x. Pijarów tużeckich*. Wilno: Drukarnia „Krajowa“, 1937, s. 107. Tai pat žr. K. Załęski, *Słownik polskich duchownych należących do łóz wolnomularskich*, *Ars Regia*, 11/18 (2008–2009), s. 143.
- ⁹ Angelas Daugirdas, *Raštai*. Vertė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai, 2006.
- ¹⁰ Anioł Dowgird, *Zdrowy rozsądek i kraina marzeń*. Warszawa: Semper, 2014.
- ¹¹ Daugirdas šiuos mąstytojus vardina savo veikalė *O logice, metafizyce i filozofii moralnej*. Wilno: Drukarnia A. Marcinkowskiego, 1821, s. 31–33. Taip pat žr. S. Zabieglik, *Scottish Philosophy and Vilnius Philosophers. The Philosophical Age Almanac 19 Russia and Britain in the Enlightenment. An Attempt in Philosophical and Cultural Comparativistics*, Part 1, 2002, p. 21.

- ¹² Daugiau sintetinės Daugirdo pažiūrų rekonstrukcijos tema žr. J. J. Jadacki, *Posłowie. Życie i dzieło Anioła Dowgirda*. Anioł Dowgird, *Zdrowy rozsądek i kraina marzeń. Pisma wybrane*. Red. J. J. Jadacki. Warszawa: Semper, 2014, s. 560–585.
- ¹³ Žr. W. Wąsik, *Historia filozofii polskiej*, t. I, *Scholastyka, renesans, oświecenie*. Warszawa: PAX, 1958, s. 380.
- ¹⁴ Bandymas susieti Kanto idėjas su škotiškosios sveiko proto mokyklos koncepcija yra visoje filosofijos istorijoje neregėtas sprendimas! Kita kelianti nuostabą Daugirdo nuostata yra įsitikinimas, kad metafizinis idealizmas griaua žmogiškosios moralės pagrindus.
- ¹⁵ Plg. Daugirdo nuomonę apie Schellingo filosofiją: „Ši sistema gali būti pavyzdys beprotiškiausio išklydimo iš tiesos kelio, kokio tik įmano pasiekti žmogaus protas – ir taip neįprastas būdamas – per savo originalumo troškimą, panieką visuotinei sveikai nuovokai bei klaidingai sudėliotas metafizines spekuliacijas.“ (Anioł Dowgird, *Wykład przyrodzonych myślenia prawideł czyli logika teoretyczna i praktyczna*, cz. 1. Połock: Druk. xx Pijarów, 1828, 331. Taip pat žr. S. Kaczmarek, *Anioł Dowgird. Filozof nieznanany*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1965, s. 103.
- ¹⁶ Nors šis veikalas 1814 m. buvo parengtas spaudai ir jau buvo gavęs carinės cenzūros patvirtinimą, tačiau niekada nebuvo publikuotas. Apie tai kalba Kaczmarekas – žr. S. Kaczmarek, *Anioł Dowgird. Filozof nieznanany*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1965, s. 78. Tolesnis Daugirdo veikalo likimas nėra žinomas. Beje, iki šiol nėra atrastos antroji ir trečioji traktato *Wykład przyrodzonych myślenia prawideł, czyli logika teoretyczna i praktyczna* dalys.
- ¹⁷ Plg. E. Kosnarewicz, *Dowgird Anioł. Słownik psychologów polskich*. Poznań: IP UAM, 1992, s. 62–63.
- ¹⁸ Plg. J. J. Jadacki, *Sławni Wilnianie. Filozofowie*. Wilno: Wydawnictwo Polskie w Wilnie, 1994, s. 38–39.
- ¹⁹ Daugirdo sumanymo kritiką galima rasti anksti: H. Struve, *Wykład systematyczny logiki, czyli nauka dochodzenia i poznania prawdy*. Warszawa: Wende i Sp., 1870, s. 217–218. Struves nuomonę kartoja ir Józefas Bieliński, žr. J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1759–1831)*. Kraków: Druk W. L. Anczyna i Sp., 1899–1900, s. 423–424.
- ²⁰ Plg. Daugirdo žodžius: „Vadinasi, tvarkinga logika privalo nuodugnai aiškinti žmogaus pažintiniams gebėjimams nubrežtas ribas, tariamą akivaizdumą skirti nuo tikrojo, nuomonę skirti nuo tikrumo, taip pat aiškinti įvairias tikimybės rūšis ir laipsnius.“ (Angelas Daugirdas, *Raštai*. Vertė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 159).
- ²¹ Tokių išvadų Daugirdas prieina remdamasis jau minėta distinkcija tarp faktiškai bei kryptingai duotos tikrovės. Šia tema žr. S. Kaczmarek, *Anioł Dowgird. Filozof nieznanany*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1965, s. 168–201.
- ²² Empirinio pažinimo apibūdinimą Daugirdo tekstuose aprašo, pvz., Piotr Rudkouski, žr. P. Rudkouski, „Anioł Dowgird’s Problems with Reality, *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, nr. 13, 2008, p. 27–40.
- ²³ Žr. kad ir Wąsik W., *Historia filozofii polskiej*, t. I, *Scholastyka, renesans, oświecenie*, Warszawa: PAX, 1958, p. 375. Daugirdas yra rašęs: „Mūsų intelektui įgimtos mąstymo taisyklės negali pačios sau prieštarauti, nes antraip visas mūsų pažinimas taptų chaotišku netikrumu.“ (Angelas Daugirdas, *Raštai*, vertė: Romanas Plečkaitis, Vilnius: Margi raštai, p. 92).
- ²⁴ Daugirdas, įrodinėdamas Dievo buvimą, pasitelkia žinomus scholostinius pagrindimo būdus: (i) iš priešastingumo; (ii) iš žinojimo kilmės; (iii) iš moralės ir sąžinės; (iv) iš tikslingumo. Žr. S. Kaczmarek, *Anioł Dowgird. Filozof nieznanany*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1965, s. 228–230. Apie Daugirdo santykį su tokio pobūdžio Kanto analizėmis taip pat žr. Anioł Dowgird, *O logice, metafizyce i filozofii moralnej*. Wilno: Drukarnia A. Marcinkowskiego, 1821, s. 253–258 (žr. tekstą išnašoje), arba žr. Angelas Daugirdas, *Raštai*. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 126–127 (žr. tekstą išnašoje).
- ²⁵ Glaustą J. Gołuchowskio charakteristiką galima rasti J. Jadackio veikale *Sławni Wilnianie. Filozofowie*. Wilno: Wydawnictwo Polskie w Wilnie, 1994, s. 54–61.